

boner op i tagskægget over alle husdøre, mens de bl.a. synger: Vi sætter gråboner over jer dør, at ikke djævelen skal komme jer nær. Vi sætter gråboner over jert lej', I ligge og sove i Herrens frej (fred) (Nr. Tranders ved Ålborg begyndelsen af 1800-t; 4); St. Hans aften før solnedgang skal man sætte bynker over alle døre og vinduer, strø dem rundt omkring i huset og sige: Jeg sætter gråboner udenfor vor dør, for at trole og hekse ikke skal bedrage (skade) os! (Vendsyssel, Himmerland, VJylland; 5). Der anbringes bynker over fårestier og de lægges i kostalden mod husdyrenes forhekselse (6):

Gråbynker, hængt i knipper på vor dør;
bevar din kraft, værg os mod mørkets magter;
stæng Danmarks troldtøj ude, nu som før

Johs. Boolsen (7). Den aften og nat var det godt at gå og sove med en bynkekrans på hovedet, den værnede mod trolddom og hovedpine året ud (Vendsyssel, Himmerland; 8).

Anbragt i gravid kvindes seng beskytter planten hende og fosteret mod spøgelses (medio 1500-t; 9). Giver fløden ikke smør (som følge af forhekselse), kan det hjælpe at stikke gråboner over døren (Himmerland; 10) og fodre køerne med planten (2). Bageovne bliver mod troldtøj fejlet med koste af grønne bynker (Randerseggen; 11). Med bynke eller jernurt, opgravet omkring Bartholomæus' dag 24/8, på sig kan man ikke blive træt og ingen hund eller øgle bide én (Jylland; 12), sml. ovenfor.

St. Bents dag 21/3 skal soen kunne tåle tre slag af en bynkestilk og siden føde sig selv (Peder Syv 1688; 13).

LITTERATUR: (1) 783b Viborgeggen 1871; (2) 488 4,1880,406; (3) 697 170; (4) 794 4,1872-73,236f sml. 19 192f; (5) 891 1860,180f; 488i 6,2,103f og 488j 6, 217,254; 466 162 og 466b 41; 314 154; (6) 488 4,211, 400; 161 1922/23:2615 (Ølgod 1878); (7) 88 27 (1942); (8) 466b 41; 488i 6,2,104; (9) 665; (10) 488j 6,254; (11) 1014 30,1937,122; (12) 794 4,1872-73,159; (13) 878 2,4.

ANDEN ANVENDELSE

Strøet på ladegulvet under det indhøstede korn skal de stærktlugtende bynker holde mus og rotter borte (Lolland 1806; 1); man lægger dem under stråtaget mod mus (Slesvig o. 1900; 2) og i kælderens for at få rotterne til at flygte (3).

»Bynke er såre god til at fylde gæs med, som man vil stege« (1546; 4), stilkene bruges som

krydderi på steg (1806; 5), blomsterstanden giver en krydret smag til gåse-, okse-, flæske- og vildtsteg, kalvekød, kanin, høns og ovnstegt gedde (6).

Ænder og gæs får rødbynke oplødt i vand og blandet med formalet korn (NLangeland o. 1900; 7). Bynken er et godt kaninfoder (8). Man har (i Danmark?) ladet silkeorme forpuppe sig på markbynke (1806; 5).

Af de tørre afbarkede stængler bindes fejekoste til hus og lo (1761ff; 9), før brødbagning fejrer man ovnen ren for ild og aske med en visk grønne bynker (10). Et afkog af roden giver en desinficerende skyllevædske til tøndere og kar (NFyn; 11), planten en grønlig farve (Bornholm; 12), den farver grågrønt (13). Man samler bynker på gårde og ved veje til brændsel (Agersø; 14); »kællingen« = det sidste neg pyntes med bynke (Kgs. Lyngby NSjælland o. 1850; 15).

Når rødbynken er så moden, at alle »frø« (kurve) går af, når man gnider toppen gennem en knyttet hånd, er byggen også moden (VLolland; 16).

De lange afbladede stængler er drenges slagvåben (17) og pisk, når de leger ridehest (8).

LITTERATUR: (1) 57a 2,715; (2) 634 13473/10; (3) 634 14741; 107 1963; (4) 841 71b,1577,44; 296 1915, 2; (5) 398 746,748; (6) 712 16; 107; (7) 634 12680; (8) 844 3/8 1944 (tillæg); (9) 696 1761,68; 576 2, 1798,374; 914 1,246 (Røsnæs); 941f 79; 305 224; (10) 488 4,211,400; 760 180; 305 224f; 308b 55; 865 105; (11) 634 12246; (12) 449 1939,16; (13) 946 15f; (14) 292 200; (15) 250d 40; (16) 107 1949; (17) 520 37.

Malurt,

Artemisia absinthium, *A. maritima*

Hele den 50-100 cm høje og stærkt krydret dufteende, bittert smagende HAVEMALURT, *Artemisia absinthium*, dækkes af grålige sølvglinsende hår, bladene er flerdobbelt fjersnitdelte, de små halvkugleformede og nikkende kurve har lysegule blomster. Hist og her om byer og på stenede kyster, navnlig på de sydlige øer, vistnok oprindeligt forvildet fra haver. STRANDMALURT, *Artemisia maritima*, bliver 15-60 cm høj og er hvidfiltet med gule eller rødgyldne blomster i ægformede kurve. Temmelig alm. på lerede diger, strandenge, tangvolde osv.

»Bønderne såvel som andre, der sælger urter, plejer at så og plante denne urt i hobetal i deres haver« (1648; 1).

Havemalurt. (ES).

Malurt regnedes for at være et anvendeligt middel mod søsygens kvaler. Kalkmaleri fra ca. 1450 i Nr. Herlev kirke, Frederiksborg amt. Foto: Nationalmuseet.

Malurt o. 1300f (malyr)t = mølurt, anvendt mod møl; malirt slutningen af 1400-t, molurt og mølurt 1520, maleurt 1577, mølleri(er) Vendsyssel; i stednavne som Malurteagre 1682 Karrebæk SSjælland, Malurtholm i Grønsund. Vermut o. 1450ff måske til tysk wurm = orm, anvendt mod indvoldsorm og maddiker.

Strandmalurt: loppeurt Samsø slutningen af 1800-t, Fanø, loppemalurt Rømø, brændevinsurt Fyn, bartholomæidagsblomst Agger og bertelmeidagsblomst Fyn: skulle til lægedom plukkes Bartholomæus' dag 24/8 (2).

LITTERATUR: (1) 697 152; (2) 689 1,132f; 634 12008; 228e 1,52.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): i mad og drikke styrker den maven; det er bedst at koge planten i regnvand og derefter skære den itu og afkøle den en dag, før man drikker afkoget, der

også dræber spolorm og løser forstoppelse, det »duer for mange slags sygdom, som man får i sin mave«, er urindrivende. Malurt blandet med eddike hjælper for gulsot og nyrerne og leveren læges af malurt og nardus. Hjælper mod gift af giftyd og dyrebid; svage øjne gnides med malurt og honning. Dampen fra kogende malurt ledes i smertende øre, knust malurt lægges på friske sår, kløe (fnat?) bades med afkog. Til søs kaster man ikke op, hvis man har drukket noget med malurt i. Om bullen penis bindes klud med knust malurt. Lægges planten ved sengen virker den søvndyssende. Anbringes knust med honning på tungebyld og sorte blegner ved øjnene; blandet med oksegalde er den god mod øresusen. Malurt lægges over hård nyre. Frisk malurt kogt i olie gnides på syg mave. Afskrift i 1400-t desuden: hjælper for vorter.

1400-t: mod hovedpine gnides hovedet med eddikeafkog; dekokt med sevenbom i vand drikkes for midlidelser; mod ørepine gnides ansigtet

med saften, denne kogt i eddike eller med malurt og ambra i eddike; saften løfter nedfaldet drøbel; indgår i råd mod feber og flegma; mod snue og hoste drikkes eddikeafkog eller malurt kogt med dild; malurt med honning læger syge øjne; knust som omslag på hovedskurv, blandet med salve til sårlægende omslag (2). – Afkog i gedemælk eller valle udrenser mavens råddenskab og onde vædsker, for hovedpine bades hovedet med dekokt af bl.a. malurt, der også indgår i plaster for hovedsmerter, vinafkog anvendt som salve renser hovedet og fordriver kolera, et afkog drukket om morgenen »fjerner lystens begær« (3). – Malurtfrø og regnvand kogt med vin og eddike hjælper for brystonde og blæresten; bestanddel af øjensalve (4).

Christiern Pedersen 1533: mod hovedpine lægges vandudtræk på hovedet (4b), øl- eller vandafkog tilsat honning drikkes mod koldfeber = malaria (77b), saften for miltsygdom (30a), olie-dekokt til plaster mod leverlidelser, eller patienten skal drikke dekokt af malurt, løg, mastiks og hvid røgelse i vand og eddike (29a); saften drikkes mod gulsot (37b) og vattersot (35a), den indgår i omslag for samme sygdomme (36a), mod manglende appetit blandes malurt i mad og drikke (34b), for maveonde bades maven med malurt kogt i olie og vin eller i øl (31a–b); frøene, hvidløg og peber indtages mod tarmvrid (47b), mod spolorm drikkes ølafkog af malurt- og rejnfanfrø (43a jf. 43b), saften af begge planter pålægges, disse safter kan blandes i bygmel (45a), eller man bruger de to planters frø blandet med olivenolie; malurtsaft indgår i maveplaster mod spolorm (44a–b). Malurt og rude koges i vin eller med peber til mensesdrivende drik (7b), bestanddel af omslag for tilstoppet livmoder (68a). Saften inddryppes for øresmerter (11a), den læger hovedets blegner (2b) blandet med æggehvite og kvindemælk og rosenvand på røde eller plettede øjne (8a), den knuste urt som omslag mod håraffald eller issen bades med udtræk (1a–b).

Henrik Smid 1546ff (5): »hvor er den, som kan forklare alle malurtens dyder«, blade eller blomster blandet i mad og drikke samt malurtsirup er godt for maven og fordøjelsen, gør kroppen varm, stiller smerter, uddriver galden og gift, vinafkog af blomsterne har samme virkninger og giver appetit. Vinafkog af malurt og spidskommen fordriver maveonde og orm, udrenser gulsot og menses, virker som modgift. Eddikeafkog hjælper den, der spiste giftige svampe. Malurtvand (destillat) har samme »dyder«, men er ikke så kraftig en lægedom, det kan gives skrøbe-

lige folk og børn, som ikke kan »fordrage stærk lægedom«. Malurt åbner den lukkede mave, men stiller også diarré. Linnedklude vædet med malurtvand og lagt på tindingerne stiller hovedpine, inddryppes i mørke og svagsynede øjne for at klare dem, hjælper mod ørepine. Malurt knust med honning og salpeter og bundet om halsen »gør den moden og blød«, dampen fra kogende malurt fordriver tand- og øresmerter, malurt kogt i vin og lagt på maven stiller dens smerter og opstød, man kan også bruge malurtolie som salve. – Strandmalurt: frøene brugt i mad og drikke standser dysenteri o.a. diarré, »er ofte forsøgt«. Vinafkog og destilleret vand af planten uddriver indvoldsorm, saften dryppet i eller bundet på rådne sår fordriver maddiker; den knuste urt som omslag heler brækket ben lige-

Malurtsaft indgik i »Tyge Brahes eliksir« mod pest, feber og epidemiske sygdomme (1622; 6). Niels Mikkelsen Aalborg 1632ff (7): malurtøl styrker maven, er urin- og mensesdrivende, modvirker leverens og miltens forstoppelse, dræber indvoldorm; indtages mod drukkenskab, gulsot, hovedpine, vattersot og feber, drukket før måltider køler det den betændte lever, malurt med saltolie tages for vattersot. Vand destilleret af planten i maj er godt mod feber. Sml. nedenfor. Simon Paulli 1648, 152f: bevarer kroppen fra forrådnelse, derfor bliver af plantens knopper og blomster daglig tilberedt medikamenter mod vattersot og indvoldsorm, og hvem véd ikke, at nogle kvinder opbløder blomsterne i oksegalde, afpresser saften og gnider den omkring navlen for at dræbe ormene? Det er også velkendt, at drankere efter en hel nat at have fyldt sig om morgenen indtager en malurtdrik. Blomsterne kogt med citronskaller i vin drikkes mod ilde-lugtende ånde, der skyldes råddenskab i maven, drikken hjælper også mod søsyge. På hævet mave lægges malurt kogt i vin, kogt i vand hjælper det også for blå og gule pletter efter slag eller stød. Plantens saft læger sår og bylder og især skinnebessår. Et salt tilberedt af malurt og -ekstrakt indtages i korbendiktvand og øl for malaria. Af malurt fås olier, som læger maven og leveren.

Kiøbenhavns nye Allehaande 1774, 13f: mod kolik, mave- og miltilidelser, kvindesygdomme, en olie deraf er smertestillende; lagt i børns vugge eller i pose på gamle folks hoved giver planten rolig søvn, modvirker opkastning; giver en essens mod vattersot; urten bindes under hævede fødder; malurtvin forebygger mange sygdomme, er modgift efter nydelse af giftige svam-

pe; knust malurt lægges på insektstik, med æggehvide som omslag på blå pletter efter slag; »malurt på øl bruges mange steder og er meget sundt«.

Urten anføres i farmakopeen 1772.

Til lægedom skal malurt plukkes, når kornet er modent eller kørt i hus (Ørum NJylland; 8) – det er bedst at skære malurt Olesdag 29/7 (9), Bartholomæus' dag 24/8 (10), den har da de stærkeste lægekræfter (ØJylland; 11), eller man skal samle malurt omkring mikkeldag 29/9 (Bornholm; 12). Der stod en blok malurt ved de fleste hjem, måske i en afsides krog, og man havde altid nogle bundter tørret malurt hængende på husmuren, loftet eller i stuen til brug i sygdomstilfælde (13). På Hjortø og Birkholm s.f. Fyn blev plukket så mange malurter til apotekerne, at bestanden var i stærk aftagen (1823; 14).

»Malurt skal man altid have i sit hus, og især malurtsaft er tjenlig mod adskillige syger, febre, gulsot, vattersot etc.«, malurtvin eller -øl er en sund drik i fasten og forårsmånederne april–maj, det fjernede slim (1632ff; 15), sml. ovenfor. I juni er det sundt at drikke malurtøl »endog undertiden før måltidet« (1780; 16). – Klog kone i Vrensted ved Løkken lagde sammenkogt malurt og humle på patientens hoved (1677; 17), klog mand i VJylland brugte malurtvand ud- og indvortes samt malurtbrændevin (18). Malurtolie er bestanddel af universalmidlet »rigabalsam« (19), også malurtbrændevin bruges mod næsten alle sygdomme; planten giver en urtebitter, men man spiser altid et stykke sukker bagefter (NFyn; 20). Have- og strandmalurt er ingrediens i en række brændevinsudtræk (bittere) begyndelsen af 1800-t og flg., således nordskovbitter, Bertel Budtz-Müllers bitter (Thy), formiddagsbitter (Assens 1880), malurtbitter (Fyn), hillestedbitter (Lolland), med ingefær får man en malurtdram eller ingefærsnaps og med pebermynte mavedråber (21).

Klude vædet med malurtvand bindes om hovedet mod søvnløshed (22). Et brændevinsudtræk blev drukket for mange ting, bl.a. kulde (Vendsyssel; 23), hovedpine (Bornholm; 12) og søsyge (24), malurtvand for at styrke hukommelsen (22), afkog af blomsterne i mælk eller øl mod skørbug, eller man vasker kroppen med »skørbugsakvavit« : brændevinsudtræk (25).

Malurtolie i mælk eller suppe hjælper for »modersyge« (26) og blev anvendt af klog kone i Brede ved Løgumkloster (1700-t; 27), for »morsot« og »sommersyge« spises grøn malurt på

smørrebrød (28), for blegstot drikkes malurtvin med gåsemøg (29); malurt indgår i midler mod blegstot og vattersot (30), for sidstnævnte sygdom malurt og bukkeblad kogt i eddike (1693, 1736; 32), omslag af knust malurt, figen og bygmel (o. 1820; 31), malurtvand som drik kan forebygge vattersot (1852; 33); mod kirtelsyge indtages en te af malurt, laurbærblade og humle (34).

Malurt sat på øl eller vin »er særdeles tjenlig for svage maver, vækker madlyst, befordrer fordøjelsen m.m.« (1761; 35), et brændevinsudtræk er mavestyrkende og fordriver tarmluft (1809; 36), det drikkes mod dårlig fordøjelse (Bornholm; 12), ondt i maven (Vendsyssel; 23), malurtolie i mælk eller suppe mod »bugplage« (26, 27), mod forstoppelse malurt i brændevin og eddike (Fanø o. 1880; 37) eller en te af malurt, hvidløg og nælderod; udtræk i brændevin af malurt og sennesblade giver et afføringsmiddel (o. 1700) (38). For opstød lægges malurt under fodsålerne, mod kolik i en pose på navlen (1807; 39). En æterisk olie udvundet af de tørrede blade og den blomstrende top anvendes i malurtdråber mod appetitmangel og fordøjelsesbesvær (40). Malurtknopper og fire andre planter sat på brændevin gives for børns dårlige mave (1693), malurtolie gnides på deres mave for »vrid« (1695), sammensat malurtessens anføres for svag mave (1736), malurtdråber for mavesyge, rødvinsafkog af malurt og krusemynte som omslag for opkastning, diarré, mavesmerter (41). Malurtbrændevin drukket på fastende hjerte forebygger mavepine (NSlesvig; 42) og er ligesom malurttet et alm. husråd mod mavesmerter, diarré, tarmgæring etc. især hos børn (43), på Falster lægger man også humle og kommen i brændevinen (44), i VJylland (Ringkøbingegnen) koges malurt med salvie og fennikelfrø og drikkes for kronisk mavekatarr (45), det tynde og af megen malurt beske sommerøl er godt for dårlig mave (Allinge o. 1890; 46), får børn ondt i maven, drysser man malurt på deres grød (Horns herred o. 1820–40; 47).

Strandmalurten anvendes især som ormedrivende middel (48). Man dyrker malurt på Sindinggård VJylland og og bruger den mod orm hos børn og fårets leverflynder (1833; 49). For indvoldsorm er givet/druknet et brændevinsudtræk (50), malurttet (51), dekokt med rejnfan i øl og navlen gnedet med malurtolie (52), de knuste blomster og mælkeudtræk anvendt som klyster (53), malurtolie i mælk eller vand eller samme gnedet omkring navlen, således benyttet af klog kone i Brede ved Løgumkloster i 1700-t (26,